

DÜNYA'DA KONJONKTÜREL DEĞİŞİMLER VE CHP: 3. VE 7. KURULTAYLARIN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

CONJUNCTURAL CHANGES IN THE WORLD AND THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY: IMPLICATIONS OF THE THIRD AND SEVENTH CONGRESSES FOR TURKEY

Hasan YAPICI*

Geliş Tarihi/Received:07.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:02.06.2021

YAPICI, Hasan, (2021), "Dünya'da Konjonktürel Değişimler ve CHP: 3. ve 7. Kurultayların Türkiye'ye Yansımaları", Belge Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 353-375.

Öz

Milli Mücadelede ülkeyi kurtuluşa götüren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ile 1923 yılında yapılan seçimlerin ardından Halk Fırkasına dönüşmüş ve 1924'te isminin başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Ülkenin kurtuluşunda aktif rol oynayan kadronun çoğu bu sefer Cumhuriyet Halk Fırkası çatısı altında birleşmiştir. Devlet kuran parti sıfatıyla CHF tarafından 1927 yılında düzenlenen 2. Kurultay Atatürk'ün büyük nutkunun okunduğu ve partinin sistematik hale getirildiği bir kurultay olmuştur. 1927 yılında Cumhuriyet döneminde yapılan ilk kurultay olan İkinci Kurultay, partinin ve ülkenin liderinin ülkeye hesap vermesi nedeniyle Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılından başlamak üzere 1950'ye kadar yaptığı kurultaylar düşünüldüğünde bunlar içerisinde en dikkat çekenleri 3. ve 7. Kurultaylardır. 3. ve 7. Kurultayların diğerlerine nazaran daha fazla dikkat çekici olmasının nedeni dünya konjonktürünün değişmesi ve bu konjonktüre göre kurultaylarda alınan kararların beklenmeden uygulanmaya konmasından kaynaklanmaktadır. İlk olarak 1931 yılında toplanan kurultay için aslında hayaller çok büyüktür. Nitekim Lozan'dan kalma bazı ticari sınırlılıklar 1929 yılında biteceği için yönetici kadro 1929 yılını sabırsızlıkla beklemiştir. Fakat 1929 yılında dünya ekonomik buhranının patlak vermesi hayalleri suya düşürmüştür. Ağır ekonomik baskı altında toparlanan 3. Kurultay, almış olduğu kararlarla dünyada yaşanacak yeni bir dönüşüme kadar Türkiye'yi bu minvalde şekillendirmiştir. Yeni dönüşüm ise II. Dünya Savaşı olacaktır. II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar kapsamında Türkiye batı bloğunda yer almak zorunda kalacaktır. Bu ortamda artık çok partili hayata geçilmiştir. 1947 yılında iktidardayken yedinci Kongre olan son kurultayını toplayan Cumhuriyet Halk Partisi almış olduğu kararlarla tekrardan Türk siyasal yaşamına bir iz düşüm bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, 3. ve 7. Kurultay.

* Araş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya, hasan.yapici@dpu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3308-9024>).

Abstract

The Group for the Defense of National Rights in Anatolia and Rumelia that brought liberation to the country in the Turkish War of Independence was transformed into the People's Party upon Mustafa Kemal Atatürk's initiatives following the elections held in 1923 and later, the word, 'Republican', was added to its name in 1924. Most cadres that played active roles in the liberation of the country gathered this time under the roof of the Republican People's Party. The Second Congress that was held in 1927 by the Republican People's Party as the party establishing the Turkish state became the occasion when Atatürk delivered the Great Speech (Nutuk) and the party was systematically organized. The Second Congress that was the first congress held in the period of the Turkish Republic in 1927 has a significant place in Turkish political life as the party and the leader of the country accounted for their acts to the country on this occasion. Besides, considering the party congresses organized by the Republican People's Party until 1950 starting from 1931, the most noteworthy ones were the Third Congress and the Seventh Congress. The reason for the Third Congress and the Seventh Congress to capture more attention than other party congresses stems from the fact that the changes took place in the world conjuncture and the decisions that were taken in these two congresses in parallel to the world conjuncture were immediately implemented. Firstly, the dreams held for the Third Congress that was organized in 1931 were actually very big. As a matter of fact, since certain commercial restrictions that continued to be in effect as per the Treaty of Lausanne were supposed to be eliminated in 1929, the administrative cadre waited impatiently for 1929. However, all dreams collapsed as the Great Depression started in 1929. Until a new transformation took place in the world, the Third Congress that was held under heavy economic pressures shaped Turkey with decisions taken in this respect. World War II would serve as the new transformation. In the context of the circumstances coming into being as a consequence of World War II, Turkey would have to join the Western bloc. Under these circumstances, the multi-party system was put in place in Turkey. The Republican People's Party that held its last congress, the Seventh Congress, in 1947 while still in power left its imprint once again on the Turkish political life with its decisions.

Keywords: Turkey, One-Party Period, Republican People's Party, Third and Seventh Congress.

Giriş

Mondros Mütarekesi’nin imza edilmesinin ardından vatan topraklarının emperyalist güçlerce işgal edilmesiyle Anadolu’da kurtuluşu sağlayabilmek için çeşitli çareler aranmıştır. Kurtuluş fikirleri başlangıçta bölgesel olarak şekillenmiştir.¹ Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın 30.04.1919 tarihinde² 9. Ordu Kitaatı Müfettişliğine dair tayin kararının çıkmasının ardından işler değişecektir. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da yakmış olduğu özgürlük meşalesini böylelikle Anadolu’ya taşıyabilmiştir.

Amasya Tamimi ve akabinde gerçekleştirilen Erzurum Kongresi ile birlikte kurtuluşa ulaşabilmek için ilk örgütlenme adımı burada atılmıştır. 23 Temmuzda başlayan ve 7 Ağustos’ta sona erdirilen Erzurum kongresinde özetle *Vatan bir bütündür parçalanamaz*³ kararı Milli Mücadelenin yol haritası bağlamında değerli ipuçları vermektedir. Nitekim Sivas kongresi ile birlikte artık her şey berrak bir şekilde görülmeye başlanacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi, kökenlerini Sivas Kongresine kadar geriye götürmektedir. Kongre aslında çetrefilli bir süreçte şekillenmiş ve gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi gibi Sivas Kongresi de emperyalistler ve yerli işbirlikçiler tarafından engellenmek istenmiştir. Bu amaçla Elazığ Valiliğine Ali Seydi Bey’in yerine atanan Ali Galip, İngiliz subay Noel ve Bedirhanilerden olan birkaç kişi Sivas Kongresini basmak üzere Malatya’ya geçmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın almış olduğu tedbir doğrultusunda kaçmışlardır.⁴ Bütün engellere rağmen kongre 4 Eylül 1919’da başlamış ve ortaya çıkan ilk problem de başkanlık meselesi olmuştur. Daha kongre açılmadan Mustafa Kemal Paşa’ya, kongreye başkan seçtirmeyecekleri bildirilmiştir. Usule göre de en yaşlı üyenin geçici başkan olarak toplantıyı açması gerekmektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın kendi deyişimiyle çok da ehemmiyet *vermediği riyaset meselesi*⁵ kendiliğinden çözülmüş ve böylelikle de 1923 yılında kuracağı partinin temellerini dayandırdığı Sivas Kongresi/1. CHP Kurultayı açılmıştır.

Sivas Kongresi/1. CHP Kurultayı’nın ilk üç gününde, kurultayda bulunanlar ittihatçı olmadıklarına dair yemin etmişler ve padişaha bağlılıklarını bildirmişlerdir. Kurultayı’nın dördüncü günü artık asıl meseleyle uğraşmaya başlamışlardır. Özellikle manda meselesi burada tam manasıyla gün yüzüne çıkmış ve uzun bir tartışma yaşanarak kurultayı meşgul etmiştir. Bunun temel sebebi ise tam bağımsızlığa olan inancın zayıf olmasından başka bir şey değildir. Nitekim Kara Vasıf *“Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bile bırakacaklarını söyleseler, yine müzaherete muhtacız... Dört yüz ila beş yüz milyon lira borcumuz var. Bize bunu ödeyiniz diyecekler; hâlbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız. Bunun için, bağımsız yaşamaya mali vaziyetimiz müsait değildir. Sonra, yanı başımızda bizi taksim etmeyi emel edinmiş*

1 Örneğin Trakya’nın Yunanlılar tarafından işgalini engellemek için daha 1918’de ilk olarak Mondros’tan sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulmuştur. Bunun dışında Ege Bölgesi’nin yine Yunanlıların eline geçmemesi için Hareket-i Milliye-Reddi İlhak Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin kuruluşu ile birlikte bölgede yaşayan Türkler cemiyetin etrafında birleşmiş ve gerilla harekâtı yürüterek Yunan ordularının önüne bir set çekmeye çalışmışlardır. Bkz. Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1982, s.30.

2 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, çev., Cemal Köprülü, Ankara: TTK, 2011, s.109.

3 Sina Akşin, Türkiye Tarihi, C.4, İstanbul: Cem Yayınevi, 2008, s.79.

4 İlhami Soysal, Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler, İstanbul: Gür Yayınları, 1985, s.135-136

5 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015, s.86.

*hükümetler var; onların ihtiraslarına karşı mahvoluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz?”*⁶ derken aslında bu durumu tam olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla bunu bir anlamda güven eksikliği ile açıklamak da mümkündür. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın parolası tam bağımsızlıktır. Bu nedenle konuyu kapatabilmek için Amerikan Kongresinden Türkiye'yi incelemek üzere bir heyeti davet etme teklifi kabul edilmiştir.⁷ Böylelikle esasen manda fikri açıkça reddedilerek bu sorun çözüme kavuşturulmuştur.

Sivas Kongresi kapanırken bildiri ve tüzük olmak üzere iki farklı belgeyle Türk tarihine derin bir iz düşüm bırakmıştır. Buradan çıkan sonuçlar bağlamında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulurken, Temsil Heyeti'nin bütün vatanı kapsadığı ve her türlü işgale karşı vatanının savunulacağı, son olarak da herhangi bir bölge Osmanlı hükümeti tarafından terk edilirse geçici hükümetin kurulacağı noktasında kararlar alınmıştır.⁸ Dolayısıyla bölgesel olan kurtuluş çareleri CHP'nin 1. Kurultay olarak addettiği Sivas Kongresinde tek çatı altında yani A-RMHC de birleşmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen ilk kurultay vatanı kurtarmak adına yapılmıştır. Ayrıca A-RMC'nin Milli Mücadele'nin kazanılmasında etkin rol üstlenmesi hasebiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyeti partiye çevirmesi, ileriki yıllarda parti devlet bütünleşmesinin gerçekleşmesi ve hatta CHP'nin 1. Kurultayı olarak görmesinin nedeni buradan kaynaklanmaktadır.⁹ Nitekim bütün bunların çıkış noktası ise *“Fihakika yaratıcı Şef, vatanı kurtarmak için bütün bir milleti tek maksat etrafında toplayarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurduğu zaman C. H. Partisinin temellerini de atmış bulunuyordu.”*¹⁰ şeklinde tek cümle ile açıklanmıştır. Dolayısıyla A-RMHC'nin tek hedefinin vatanın kurtuluşu olduğu düşünülürse, teşkilatın İstanbul'dan bağımsız hareket ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açması, tam bağımsızlık parolası ile hareket ederek milletin kendi kendisini idare eden yeni bir yönetim sistemini temellerini atarak, Milli Mücadele'den zaferle ayrılması nedeniyle CHP'nin meşruiyet kaynağı olduğunu söylemek gerekir. Kurtuluş Mücadelesinin sona ermesi akabinde partinin kuruluş süreci de bu durumu ortaya koymaktadır.

Milli Mücadelenin zaferle taçlandırılmasının ardından Lozan görüşmelerinin çetrefilli bir şekilde sürdüğü dönemde Büyük Millet Meclisi içerisinde de kutuplaşmalar derin birer fay hatlarına dönüşmüştür. Bu fay hatlarının ortaya çıkışı Büyük Millet Meclisinin hemen açılışının ardından görülmektedir. Özellikle Sakarya Savaşı öncesi¹¹ Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık verilmesi ile meclis içerisindeki muhalefet derinleşmeye başlamıştır. Aslında örgütlü muhalefetin ortaya çıkışının sağlanması bir nevi yine Mustafa Kemal Paşa'nın kendi tasarısı olarak söylenebilir. Nitekim 10.05.1921 tarihinde mecliste ortaya çıkan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu bu minvalde kuruluşunu gerçekleştirmiştir.¹² Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşunun ardından buna karşılık olarak 1922 yılının Temmuz ayında Hüseyin Avni Ulaş'ın liderliğinde ikinci grup kurulmuştur. İkinci grubun içerisinde daha önce birinci grupta çalışmış olan Vasıf, Rifat ve Emin Beyler

6 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.106.

7 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.108., Ayrıca bkz. Hikmet Bila, CHP 1919-2009, İstanbul: Doğan Kitap, 2008, s.20.

8 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları, 2010, s.232.

9 Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1999, s.67.

10 Cumhuriyet Halk Partisi, On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara: 1938, s.3.

11 Başkumandanlık Kanunu 5 Ağustos 1921 tarihinde yapılan iki gizli oturumdan sonra kabul edilmiştir. Bkz. Ahmet Emin Yaman, “Başkumandanlık Kanunu”, Atatürk Yolu, 3/9, (1992), s.85.

12 Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.212.

de yer almıştır. İkinci gruptakilerin temel eleştirisi konuları ise kişisel yönetime karşı olmuştur. Bu açıdan meclis yetkilerinin başkumandana devredilmesi, meclis başkanının bakanlar kurulu başkanı olması gibi durumları eleştirmişlerdir.¹³ Meclis içi muhalefet ve tartışmalar Lozan Görüşmelerinin başlamasının ardından daha da karmaşık bir hale bürünmüştür. Görüşmelere gidecek heyet konusunda bile tartışmalar yaşanmıştır. Rauf Bey’in görüşmelere katılacak olan heyetin hükümet tarafından belirleneceğini belirtmesi üzerine tartışmalar şiddetlenmiştir. Oylama neticesinde neredeyse iki kat bir oy farkı ile hükümetin düşüncesi lehinde sorun çözülmüştür.¹⁴

Meclis içerisindeki örgütlü muhalefet, gerilimi bir yandan tırmandırırken bir yandan da bu gerilimden ötürü Meclis içerisinde işleyiş yavaşlamıştır. Dolayısıyla artık Mustafa Kemal Paşa’nın parti kurma fikri daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte ikinci grubun en etkin üyelerinden biri olan Ali Şükrü Bey, Topal Osman tarafından öldürülmüştür.¹⁵ Dolayısıyla artık meclis içerisindeki gerginlik hat safhaya çıkmıştır.

Bütün bu gerginliklerin yaşanmasının ardından 06.12.1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa gazetelere verdiği demeçte barışın sağlanmasının akabinde bir Halk Fırkası kurulacağını belirtmiştir.¹⁶ Ardından Paşa, yurt gezisine çıkmış ve bu gezide kurulacak olan partinin programı için halkın da fikirlerini almıştır. Bir yandan dış konjonktürdeki gelişmeler bir yandan da iç politikada yaşanan gelişmeler bağlamında meclis 1923 Nisan’ının başında seçim kararı almıştır. Bundan yaklaşık bir hafta sonra ise Türkiye Cumhuriyeti tarihine bir iz düşüm bırakmış olan ve adeta CHP’nin ilk programını teşkil eden *9 Umde* yayınlanmıştır.¹⁷ Bu beyanname ile seçime giren A-RMHG rakiplerini bertaraf ederek seçimi kazanmış ve ileride kurulacak olan parti bu minvalde güç kazanmıştır.

Seçimlerin kazanılmasının ardından partinin kurulması hız kazanmıştır. İlk olarak tüzüğün belirlenmesi için milletvekillerinin çoğunluğu Ankara’ya gelmiş, 07.08.1923’de ilk toplantı yapılmış ve bu toplantılar 11.09.1923 tarihine kadar devam etmiştir. Bu arada 9 Eylül’de yapılan toplantıda nizamname kabul edilmiş ve 11 Eylül’de partinin genel başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilirken başkan vekilliğine İsmet Paşa, genel sekreterliğe ise Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey gelmiştir. 23.10.1923 tarihinde ise partinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı’na verilmiştir. Bundan yaklaşık on üç ay sonra ise Halk Fırkasının başına *Cumhuriyet* kelimesi eklenmiştir.¹⁸

Cumhuriyet Halk Fırkası bir yandan 1923 sonrası devrimleri gerçekleştirirken bir yandan da kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda yapılan 2. Kurultay’da yine ayrıca bir önem arz etmektedir. 1927 yılında toplanan kurultayda açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa söylevini okumuş, nutkun kurultayca onaylanması ardından kurultay normal

13 Ahmet Demirel, Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup, s.380,394.

14 Yapılan oylamada 67 oya karşılık 121 oyla delegelerin hükümet tarafından belirleneceği mecliste kabul edilmiştir. Bengül Salman Bolat, Tekin Demirarslan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Meclis’te Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları”, Atatürk Yolu, 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s.33.

15 Ali Şükrü Bey’in ölümü için bkz. Alpay Kabacalı, Tanzimat’tan 12 Marta Türkiye’de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Güner Yayınları, 2007, s.281.

16 Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, İstanbul: Tarih Vakfı Yurtları 1999, s.40.

17 9 Umde için bkz. Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: ATAM, 2006, s.516.

18 Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.75., Bila, CHP 1919-2009, s.36-37, Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.49-50.

işleyişine dönmüştür. Bu kurultayda önemli olan esas mesele tüzüktür. Nitekim CHF tüzüğüne cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik eklenmiştir. Bilindiği üzere halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri zaten Milli Mücadele sürecinde oluşmuştur. Önemli olan cumhuriyetçilik ve laikliktir. Bu iki ok kapsamında bir yandan uhrevi olan işlerin devlet bünyesinden ayrılması kararlaştırılırken diğer taraftan yönetim sistemi adeta diğer ok ile muhafaza edilip bunların değişmeyeceğinin de sinyali verilmiştir. Ayrıca kurultayda önemli olan konulardan bir diğeri de değişmez genel başkanlık meselesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı ve görevleri de değiştirilemez şekilde kabul edilmiştir.¹⁹ Nitekim 1927 sonrasında da devrimlerin tamamlanması için CHF, bu minvalde siyasi ve sosyo-ekonomik hamlelerini gerçekleştirmiş ve 1929 yılında patlak verecek olan kapitalist buhrana kadar da ülkeyi her açıdan kalkındırmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın amacı dünyada ortaya çıkan büyük olaylar karşılığında gerçekleşen iki CHP kurultayını tartışmak ve bu kurultaylarda alınan kararların Türkiye'ye etkisini ortaya koymaktır.

3. ve 7. Kurultaylar ve Türkiye'ye Yansımaları

Kapitalist dünyanın yaşadığı ilk büyük buhran 1929 yılında gerçekleşmiştir. 1929 yılına gelinceye değin kapitalist dünya iktisadi açıdan çeşitli gelişmeler göstermiş ve bu gelişmelerin neticesinde kriz patlak vermiştir. I. Dünya Savaşı'nın ertesinde 1929 yılına kadar geçen süreyi 1919-1921, 1922-1925, 1926-1929 olmak üzere üç dönemde değerlendirmek mümkündür. İlk dönemin hemen savaş sonrası olması hasebiyle kapitalist ülkelerde hızlı bir iktisadi gelişme yaşanmıştır. Savaş nedeniyle eksilen tüketim malları yerlerine konulmaya çalışılmış fakat stokların karşılansının ardından fiyatlarda doğal olarak hızlı bir düşüş yaşanmıştır. İkinci dönemde iktisadi yapıda tekrar bir canlanma görülmüştür. Bu noktada endüstriyel gelişmeler hızlanmıştır. Fakat 1929 yılına geldiğinde işler değişmiştir.²⁰

Genel olarak krizin çıkış sebeplerinden biri Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa ülkelerine kredi sağlaması ve bunları geri alma konusunda sıkıntılar yaşamasıdır. Sadece 1924-1929 döneminde 6.4 milyon dolar Avrupa'ya, ABD tarafından para akışı sağlanmıştır. Bu kapsamda batılı banka müdürleri daha 1927 yılında kolay para politikası uygulanması için New York Federal Reserve Bankası'ndan faiz hadlerini düşürmesini istemiş, bunu da sağlayabilmişlerdir. ²¹ Spekülasyonlar bu düşüşün ardından hız kazanmış ve krizin patlak vermesinin nedenlerinden birisi olmuştur.

1928 yılında Florida'da ortaya çıkan Kasırga ise adeta sonun başlangıcı olmuştur. Yaşanan doğal afet neticesinde emlak fiyatlarında kayda değer şekilde düşüş gerçekleşmiştir. Fiyatlardaki düşüşün yanı sıra inşaat sektöründeki arz talep dengesinin bozulması neticesinde sektörde gerileme gerçekleşerek fabrikalar birer birer kapanmaya

19 Tahir Kodai, "Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarının Yurt Dışı Yankılarına Bir Örnek: CHP'nin V. Olağan Kurultayının Suriye'deki Yankıları", Belgî, 20, (2020), s.2617., Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.80., Bila, CHP 1919-2009, s.49.

20 İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara: ODTÜ, 1977, s.3. Ayrıca bkz. Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23, (2016), s.38.

21 İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s.11., Kredi verme açısından ayrıca bkz. Tuna Oran, 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009, s.2,

başlamıştır. Üretim ve ekonomik ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde o dönem için ABD iktisadiyatının oransal olarak neredeyse yarısının holdinglerin oluşturduğu düşünülürse durumun vahameti ortaya çıkmaktadır. Nitekim bunlardan biri bile iflas etse ekonomi derinden etkilenebilirdi. Bununla birlikte ABD’de ki banka sistemi de o dönem içerisinde kötü yapılanmış birer teşkilat görüntüsü sergilemektedir. Bankaların sermaye esaslarını ve yapısını belirleyen yasalar bu süreçte yoktur. Yatırımcılar da bu konu hakkında fikir sahibi olamamışlardır. Dolayısıyla bankacılık sektöründeki çarpıklık da krizi etkileyen diğer sebeplerden birisi olmuştur.²²

1928 yılındaki doğal afet, Amerikan ekonomisinin dinamik unsurları ve en nihayetinde yaşanan spekülasyon girişimleri²³ neticesinde 1929’un son baharında Wall Street Borsası çökmüştür. ABD’de 1933 yılına kadar sürecek olan bu buhran ancak Roosevelt’in ekonomiye müdahaleci yaklaşımıyla yavaş yavaş etkisini kaybedecektir.

1929 yılında kapitalizmin merkezi olarak tasavvur edilen ABD’de çıkan bu buhran bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Savaş sonrası ekonomik anlamda toparlanma sürecine giren ülkeler kırılğan ekonomiye sahip olmaları nedeniyle bu durumu şiddetle hissetmişlerdir. Nitekim bu şiddetli sancıları hisseden ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti’dir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde aslında ekonomik açıdan 1929 yılı büyük umutlar taşıyan yıl olarak hayal edilmiştir. Lozan antlaşmasına bağlı olarak 1929 yılına kadar sürecek olan çeşitli kısıtlamalar vardır. Antlaşmanın şekillenmeye başladığı süreçte adeta kapitülasyonların devamı anlamına gelen gümrük politikalarının %15’lik bir oran üzerinden alınmasının Batı tarafından talep edilmesi, işleri biraz daha zorlaştırmıştır. Bu talep reddedilirken mecburiyetten bazı sınırlılıkların getirildiği görülmektedir. Nitekim Lozan’a ek olarak imza edilen ve beş yıl yürürlükte kalacak olan Ticaret Sözleşmesi böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir. Sözleşmeye göre 1916 yılının spesifik tarifesine²⁴ göre vergi oranı belirlenmiştir. Daha sonradan ise yine 1918 yılında bu kanunda da tadilat yapılacaktır. Dolayısıyla gümrüklerde 1929’a kadar tam bağımsız bir politika izlenememiştir.

Dönemin yönetici kadrosu Ticaret Sözleşmesi’nin tam bağımsızlığın önüne çeken bir set olduğunun farkındadır. Bu nedenle sözleşmenin sona ereceği tarihten yaklaşık olarak dört yıl önce ulusal gümrük politikalarının belirlenmesi için ekonomi ile ilintili olan kurumlarda konu ile alakalı olarak çalışmalar yürütülmüştür. 1925 yılında Âli İktisat Meclis’inde Tarife Komisyonu kurulmuştur. 1926 yılında ise İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında Gümrük Tarife Tetkik Komisyonu oluşturulmuştur. Her iki komisyonda da gümrük vergilerinin

22 Doğan Duman, “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiyi Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”, Turkish Studies, 8/5, (2013), s.214.

23 Spekülasyon o dönem için dehşet verici boyutlara ulaşmıştır. Tekeli ve İkin’in aktardığına göre ABD’deki birçok girişimci parasını o dönem için hisse senedine yatırmıştır. Yapılan spekülasyonlar neticesinde New York borsasında milyonlarca hisse senedi el değiştirmiştir. Bunun her gün olduğu düşünülürse durum çok ciddi boyutlara ulaşmış ve hisse senetlerinin değerleri de artmıştır. Fakat takvimler 24.10.1929’u gösterdiğinde yine milyonlarca hisse senedi en az yarı yarıya değer kaybetmiş ve dolayısıyla buhran patlak vermiştir. İlhan Tekeli, Selim İkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.12.

24 Osmanlı imparatorluğunda özellikle kapitülasyonların dayatmasıyla değer esaslı vergi (ad valorem) uygulanmıştır. Bu sistemde vergilendirme oranı %11’dir. I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı koşullarda kapitülasyonların kaldırılışı ile vergilendirme oranı ilk olarak %15’e daha sonra %30’a yükseltilmiştir. Fakat 1916 yılında gümrüklerde bu sistem terk edilerek spesifik tarifeye geçirilerek getirilen malların ağırlıkları cinsinden vergilendirme yapılmıştır. Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918-1922)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 15/30, (2016), s.60-62.

yükseltilmesi yani gümrük duvarlarının yüksek olması konusunda karara varılmıştır. Bu süreçten sonra her iki komisyonun vermiş olduğu raporlar doğrultusunda, hükümet de yeni bir düzenleme hazırlamış ve bunu 1929'da yine uygulamaya koymuştur.²⁵ Hatta bu düzenleme dönemin başında da sıklıkla tartışılmıştır.²⁶ Dolayısıyla sınırlılıkların kalkması bağlamında gümrüklerden gelecek verginin ekonomi üzerinde oluşturacağı katkı nedeniyle de bu açıdan 1929 yılı büyük umutlar beslenen bir yıl olmuştur. Fakat genel kriz bu hayalleri suya düşürmüştü diğer Batılı ülkelerde olduğu gibi Türk ekonomisinde de ağır tahribatlar meydana getirmiştir.

Kriz Türk Lirası, dış ve iç ticaret ve tarım ile sanayi sektöründe etkisini derinden hissettirmiştir. İlk olarak TL, Sterlin karşısında hızlıca değer kaybetmeye başlamıştır. Hızlıca değer kaybı başlangıçta bankalardan veya ithalattan doğan bir sıkıntı olarak algılanmıştır. Dönemin borsa meclisi başkanı vermiş olduğu izahatta *"Bankaların paramızın kıymetini düşürmekte amil olmalarına ihtimal vermiyorum. Bilhassa bu günlerde piyasalarda Türk parası azdır... Vaziyet böyle iken bankaların enflasyona sebebiyet verdiğini iddia etmek doğru değildir. Paramızın düşmesine sebep gümrükten geçen resimsiz eşyadır"*²⁷ derken durumu gümrüklere bağlamıştır. Nitekim Tablo 1 TL'nin değer kaybını daha iyi ifade etmektedir.

Tablo 1: TL'nin Yıllara Göre Diğer Para Birimlerine Oranla Değeri²⁸

YIL	1 Sterlin (TL Olarak)	20 Fransız Frangı (TL Olarak)	1 ABD Doları (TL Olarak)	1 Türk Altını (TL Olarak)	Tedavüldeki Banknot (Milyon TL Olarak)
1923	7.62 ⁹⁴	2.21 ¹²	1.67 ⁸³		
1924	8.72 ⁷⁴	2.03 ¹⁶	1.88 ²⁴	8.15	161
1925	8.90 ⁸⁷	1.72 ⁸⁶	1.83 ³⁴	8.13	165
1926	9.29 ⁹⁹	12.5 ¹⁶	1.90 ³⁸	8.9	153
1927	9.46 ⁶⁸	15.2 ⁴¹	1.93 ⁷⁸	8.26	153
1928	9.56 ¹⁹	15.3 ⁸⁸	1.95 ²⁵	8.30	153
1929	10.08	16.2 ⁰⁵	2.06 ⁸⁷	8.74	159

Tablo 1'de ifade edildiği üzere 1923 yılından başlamak üzere 1929 yılına kadar geçen süre zarfında Sterlin bazında TL yaklaşık olarak % 32.28 değer kaybetmiştir. Buradaki en büyük kayıp 1923 yılından 1924'e geçişte yaşanan yaklaşık olarak %14'lük kayıptır. Fakat ülkenin savaştan çıkması, yeni kurulması, alt yapı eksikleri ve üretim hadlerinde düşüş olması bu durumun temel nedenidir. Buradaki esas mesele ise kriz ortamının ortaya çıkardığı değer kaybıdır. 1927'den 1928'e geçerken TL %1.05 değer kaybederken

25 Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.162.

26 Birkaç örnek haber için bkz. "Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu", Cumhuriyet, 18 Şubat 1929, s.3., "Yeni Gümrük Tarifesi Etrafındaki Temenniler", Cumhuriyet, 24 Şubat 1929, s.3., "Yeni Gümrük Tarifesi Niçin Kağıt Para Üzerine?", Cumhuriyet, 1 Mart 1929, s.3., Habib Edip, "Siyaseti İktisadiye: Gümrükler", Cumhuriyet, 22 Nisan 1929, s.1-2.

27 "İstanbul'daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?", Cumhuriyet, 11 Eylül 1929, s.2.

28 Tablo için bkz. Yaşar Semiz, Osman Akandere, "1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9/1-2, (2001), s.305.

1928’den 1929’a gelindiğinde bu oran %5.43 olmuştur. Dolayısıyla değer kaybındaki bant bir önceki yıla göre 5 kat derinleşmiştir. Bu bağlamda iktisadi buhran başlangıçta yeterince algılanamamıştır. Para dengesinde bozulma yaşanmasının yanı sıra buna bağlı olarak iç ve dış ticari dengeler de alt üst olmuş ve zirai açıdan üretim noktasındaki tutum değişmiştir.²⁹

Krizin bu şekilde Türk ekonomisinin bütün unsurlarında şiddetle kendini hissettirmesinin ardından artık Türkiye yeni bir iktisadi politika arayışı içerisine girilmiştir. Devlet kapitalizmi bu politika arayışlarının bir tezahürü olarak Türk siyasasına damgasını vurmuştur. Net bir tarih verilemese de 1930’lu yılların başında tartışılmaya başlanan bu politika 1931 yılında gerçekleştirilen CHF’nin 3. Kurultayı sonrası uygulama alanı bulacaktır.³⁰

CHF’nin 3. Kurultayı 10 Mayıs 1931 tarihinde açılmıştır. Açılış konuşmasını değişmez reis Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) yapmıştır. Konuşmasında Sivas Kongresi’ni yine yapılan 1. Kurultay olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa bu kongrede kabul edilecek olan devletçilik ile alakalı hiçbir söylemde bulunmamıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa “*Her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz. Memleketin ihtiyaçlarına, halkın yeni dertlerine yakından vakıf bulunuyorsunuz... Bu müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icap eden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabiidir.*”³¹ derken krizin getirmiş olduğu ağır baskıyı ve esasında kurultay sonunda yeni kararların alınacağı hissettirmiştir. Tartışmalar esnasında üyelerin rahatça eleştiri yapmalarını istemesi de bu nedenden kaynaklanmaktadır.

3. Kurultay’ın CHF açısından getirmiş olduğu en somut yansıma altı okun resmileşmesidir. Fakat bu kurultaydan daha öncesinde Nisan ayında (Atatürk)’ün Millete Beyannamesinde “*Cumhuriyet Halk Fırkasının cumhuriyetçi, milliyet halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı vasıfları*” diyerek CHF’nin ilkelerinin hepsini belirtmiştir. Fakat ilkelerin sistematize edilişi bu kurultay ile birlikte gerçekleşecektir.³² Mustafa Kemal (Atatürk)’ün konuşmasının ardından sözü İsmet (İnönü) devralmış ve yaptığı uzun konuşmasında memlekete dair iç ve dış siyaset, eğitim, sağlık, ekonomi ve imar alanında dört sene zarfında gerçekleşen olayları anlatmıştır. Konuşmasını bitirirken “*...Geçen kongreden beri başlıca icraatımız bunlardır, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı Fırkamız geçen devrede müspet eserli ve muvaffakiyetli olarak çalışmıştır. Bunu açık alınla ve itimadî nefisle ifade ederiz*”³³ cümleleriyle partinin temel ilkelerini saymıştır. Dolayısıyla kurultayda devletçilik kabul edilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) ve İsmet (İnönü)’nün konuşmaları aslında resmen kurultay kararını belirtmiştir.

Kurultayda temelde parti programı, parti nizamnamesinin değiştirilmesi ve temennilerin dinlemesi bağlamında üç ayrı konu hakkında görüşülmüştür. İlk olarak programın genelinde tartışmalar yaşanırken partinin ana vasıfları kısmında bunun olmadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk)’ün bu noktadaki hassasiyeti de göz

29 Yaşar Semiz, Osman Akandere, “1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye”, s.303.

30 Nesrin Akkor, “1929 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Devletçilik Politikasına Geçiş”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/1, (2018), s.135.

31 “Gazi’nin Küşat Nutku”, Cumhuriyet, 11 Mayıs 1931, s.1,5.

32 Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 5/2, (2016), s.282., İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.207.

33 C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.10.

önünde bulundurulsa, delegelerin bu konuda hem fikir görünme çabalarının nedeni anlaşılacaktır. Nitekim ikinci kısımda ilkeler de net bir şekilde ifade edilmiştir. İkinci kısımda partinin sırasıyla A, B ve C bentlerinde cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık vasıflarının ifade edilmesinin ardından D bendinde “*milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bil hassa iktisadi sahada devleti filen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır*”³⁴ şeklinde devlet kapitalizmi/devletçilik ifade edilmiştir.

Kurultayda CHF'nin kabul edilen ilkelerden devletçilik ve inkılapçılık ilk kez fırka nizamnamesi içerisine girmiştir. Devletçiliğin yanı sıra inkılapçılığın CHF'nin ana vasıfları içerisinde yer almasının temel nedeni ise o güne değin yapılmış olanların korunması ve o gündən sonra yapılacak olanların kapsam açısından nasıl ilerleyeceğinin bir ifadesidir. Nizamnamede “*Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptıği inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar*”³⁵ şeklinde vurgulanan inkılapçılık, aslında yapılan ve yapılacak olanları bir koruma misyonunu taşıdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda tamamlayıcı ilke olarak nitelendirilebilir.

Yeni ilkelerin partinin ana vasıflarına eklenmesinin yanı sıra buradaki en önemli meselelerden biri krizin getirmiş olduğu ağır baskı neticesinde iktisadi yapılanma, bir diğeri ise doktrin arayışdır. Parti programının üçüncü kısmında yer alan *normal sermayenin membaı* ve çiftçi kooperatifleri bentleri önemlidir. Normal sermayenin membaı başlığı “*İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne membaı milli say ve tasarruftur.*” şeklinde açıklanırken esas olarak 1923 yılından başlamak üzere bu süreç gelinceye değin karma ekonomik yapılanma³⁶ içerisinde yabancı sermayenin rolünün, önemini yavaş yavaş kaybetmeye başladığı ifade edilmeye çalışılmıştır. İzmir İktisat Kongresi sonrası ortaya çıkartılan yeni ekonomik sistemde yabancı sermayeye büyük umutlar bağlanmıştır. Sadece 1926-1929 sürecinde yabancı sermaye yatırımlarının toplamda 31.8 milyon TL³⁷ olduğu düşünülürse yabancı sermayeye süreç içerisinde verilen önem daha iyi anlaşılacaktır. Fakat ifade edilenle artık bu bakış açısının yavaş yavaş değışeceği anlaşılacaktır.³⁸ Çiftçi kooperatifleri ise “Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayedir”³⁹ şekliyle tanımlanırken zirai durumla alakalı tek madde olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu madde ve açıklamaları dikkatle irdelendiğinde kooperatiflerin kurulması ile birlikte küçük çiftçilere kredi verilmesi ve zirai faaliyetlerin bu minvalde canlandırılacağı hedeflenmiştir. Aslında bu hedef yeni ortaya çıkmış değildir. İzmir İktisat kongresi bağlamında daha 1923 yılında alınan kararlar arasında yer almaktadır.⁴⁰ Bu açıdan yokluğun hat safhada olması nedeniyle ekonomi ile ilintili olarak dönem içerisinde oluşturulan kurumların tam randımanlı bir şekilde işlevlerini yerine getiremediğini de göstermektedir.

34 C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, s.28.

35 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara: TBMM Matbaası, 1931, s.31.

36 Karma ekonomik yapıdan kasıt hem liberal hem devletçi oluşudur.

37 Yayha Sezai Tezel Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), s.195.

38 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, s.58.

39 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, s.31

40 Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, Ankara: TTK, 1989, s.21-32., Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, İstanbul: Emre Yayınları, 2001, s.35-54., Gündüz Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58, 1997, s.290-299.

İktisadi meselelerin yanı sıra partinin doktrin arayış çabaları da 3. Kurultay ile birlikte sona erecek adeta *evreka* haykırıları kurultaydan sonra yapılan düzenlemelerle yansımaları bulacaktır; *Kemalizm*. 1927 yılındaki CHF kurultayında belirmeye başlayan doktrin 1931 yılında biçimlenmiştir.⁴¹ Özellikle 3. Kurultay sırasında kendini fesh eden Türk Ocakları her şeyiyle birlikte CHF’ye devredilmiş ve akabinde kurulan Halk Evleri de bu doktrini yayma ve halkı her konuda bilinçlendirme noktasında faaliyetler yürütmüştür. Bununla birlikte 1934’ten itibaren Üniversitelerde inkılap tarihi derslerinin okutulması da hem bu durumu hem de ulus devlet olmanın gereği olarak bilinçlenme konusunu destekler nitelikteki faaliyetler olmuştur.⁴²

CHF’nin 3. Kurultayı yeni bir parti programı kabul etmesiyle 18.05.1931’de sona ermiştir. Kurultayın sonu ile birlikte bir program ve nizamname kabul edilmiştir. Böylelikle parti yeni bir kimliğe bürünürken aynı zamanda da ülkeye derin bir iz düşün bırakacak olacak yapılanmasının kararlarını da almıştır. Ekonomik buhranın etkilerini törpülemek ve ülkeyi refaha kavuşturmak için devlet kapitalizmini benimsemiş ve yaklaşık olarak on beş yıl boyunca (II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar) bu idea ile iktisadi yapıyı şekillendirmiştir. Bunun dışında Kemalist felsefe ile ülkenin modernizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim 3. Kurultay’ın akabinde devletin ekonomik sahaya inışı ve halkevlerinin kuruluşu bunun göstergesidir.

Kurultayın ardından alınmış olan kararlar açısından yapılan ilk iş Halkevlerinin açılışı olmuştur. Aslında halkçılık Türkiye’de Osmanlı’nın son zamanlarından itibaren kurtuluş fikirleri arasında filizlenmeye başlayan bir ideoloji olarak dünyaya gelmiştir. İttihatçılar istibdat rejimini sınırlandırırken,⁴³ halkçılık kapsamında meşruti rejime geçmiştir. Milli Mücadele sürecinde ise Mustafa Kemal Paşa tarafından halkçılık ideolojisine farklı bir boyut kazandırılmıştır. İmtiyazsız-ulusalci algılayış, cumhuriyetin kurucu partisi olan CHF’de yansımaları bulmuştur.⁴⁴ Bu bağlamda yapılan devrimlerin halk tabanında karşılığını bulması için 1932 tarihinde halkevleri açılmıştır. Açılış konuşmasını yapan CHF genel sekreteri Recep (Peker) Bey “*Arkadaşlar; Halkevlerinin samimi ve bütün Türk vatandaşlarını müsavî şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamaya ve itinalı bir kültür çalışması içinde milli birliğe yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz.*”⁴⁵ derken halkevlerinin aslında toplumu bilinçlendirme açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle yapılan devrimlerin anlaşılması ve halkın eğitilmesi açısından gerekli çalışmaların bu kuruluştan yükseleceği de genel sekreterin konuşmasının satır aralarından anlaşılmaktadır. Halkevleri kapanan kadar da bu amaçla faaliyetlerini yürütmüştür. Dolayısıyla Kemalist ideolojinin yayılım alanı da halkevlerinde gerçekleşmiştir.

3. Kurultay’ın almış olduğu kararlar doğrultusunda halkevlerinin yanı sıra ekonomik durum, partinin ve dolayısıyla ülkenin asıl meselesidir. Bu konuda yapılan hamlelerden ilki yabancı sermayeli şirketlerin millileştirilmesi olmuştur. Aslında 1929 buhranının ortaya

41 Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.116.

42 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, 59., İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.214., Halk Evlerinin kuruluşu için ayrıca bkz. Anıl Çeçen, Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, s.13.

43 Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.33.

44 Kemal Karpat, Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.59.

45“Recep Bey’in Nutku”, Hakimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1932, s.1.

çıkarmış olduğu zorlamalardan doğan en önemli girişimlerden biri de budur. Çünkü millileştirme harekâtı demiryolları, maden ve altyapı çerçevesinde şekillenmiştir.⁴⁶ O dönem için ülke iktisadiyatını kalkındırarak önemli unsurlar olması hasebiyle millileştirilmelerinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak demir yolları açısından Samsun ve Çarşamba hattı 1933 yılında millileştirilirken, 1934 yılında İzmir ve Kasaba, 1935'te ise İzmir ve Aydın hatları millileştirilmiştir. Son olarak Şark Demir yolları 1936 yılında bu kapsama dâhil edilmiştir.⁴⁷ Demir yollarının yanı sıra millileştirme kapsamına alınan ikinci husus madenlerdir. İlk olarak Fransız kökenli Ereğli Kömür Şirketi 1937 yılında satın alınmıştır.⁴⁸ Bunun dışında 1930'dan başlamak üzere 1939 yılına kadar Ergani Bakır Madeni, Keçiözümlü Kükürt Madeni ve Kuvarşan Bakır Madeni de millileştirilmiştir. Son olarak alt yapı bağlamında Rihtım şirketleri (İzmir-İstanbul), telefon, elektrik, havagazı, su ve tramvay gibi hizmet veren şirketler de satın alınmıştır.⁴⁹ Dolayısıyla millileştirmelerin yapılması ile birlikte devlet kapitalizmi de artık bu süreçte etkinliğini hissettirmiştir.

Millileştirmelerin yapılmasının yanı sıra piyasaları olumlu yönde etkileyebilmek ve TL'nin değer kaybını en aza indirmek/engellemek için daha 3. Kurultay öncesinde 1929 yılında Menkul Kıymetler Kambiyo Kanunu, 1930 yılında ise Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunu çıkartılmıştır. Kurultayın akabinde bu kanunlara ek olarak 1933 yılında Mevduatı Koruma Kanunu, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ve son olarak 1936 yılında da Bankalar Kanunu çıkartılmıştır.⁵⁰ Dolayısıyla para politikaları da dönem içerisinde çıkartılan kanunlarla ülkenin lehinde düzenlenmeye çalışılmıştır. Nitekim Merkez Bankasının kuruluşu da bu minvalde 1930 yılında gerçekleşmiştir. Merkez bankasının yanı sıra devlet kapitalizminin etkililiği açısından dönem içerisinde vücuda getirilen Devlet Sanayi Ofisi, Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası, Sümerbank, Etibank ve Halk Bankası arasından en önemlisi Sümerbank'tır. Sümerbank devletin ön görmüş olduğu yatırım alanlarında bizzat devlet sermayesi ile katılım sağlamıştır.

Alan yazında *devletçi* olarak ifade edilen süreçte Sümerbank, kurulan bütün fabrikaların neredeyse hepsine katkı sağlamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın lağıvı ile başlayan sürecin ardından meydana getirilen Sümerbank⁵¹, kuruluş yılı olan 1933'ün ardından sanayileşme

46 Mehmet Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları", *Social Sciences*, 10/1, (2015), s.25.

47 Arif Kolay, *İzmir Kasaba ve Uzantsız Demiryolu Hatları (1863-1897)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s.235. Bu dönemde konu ile alakalı olarak basında da demir yollarının devri ile alakalı olarak haberler çıkmıştır. Hatta Atay 1936 yılında Ulus'ta kaleme aldığı makalesinde Şark demir yolları için "... Bu suretle 1937 yılında sınırlarımız içinde devlet malı olmayan hiçbir ray parçası kalmayacaktır" demiştir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, "Şark Hattı", *Ulus*, 22 Aralık 1936, s.1. Bunun dışında örnek birkaç haber için bkz. Yunus Nadi, "Türk Şimendiferine Türk Sermayesi", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1933, s.1., "Ecnebi Sermayeli Son Şimendifer de Satın Alınıyor", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1936, s.1.

48 "Ereğli Şirketi'nin Satın Alınması", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1937, s.1.

49 Mehmet Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları", s.26-32.

50 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982, s.298. 1929 ve 1930 yıllarında çıkartılan iki kanun amacı sırasıyla yabancı para alımını ve satımını engellemek, spekülasyonların önüne geçmektir. Bununla birlikte Ödünç Para Verme Kanunu ile banka ve özel kuruluşlar dışındaki kişilerin faiz alabilmesi hükümet iznine bağlanırken 1936'da çıkan kanun ile düşük faizli finansman sağlanmaya çalışılmıştır. Bkz. Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28/1, (2010), s.27. Ayrıca Mevduatı Koruma Kanunu ile bankalardaki mevduat devlet güvenceli altına alınmıştır. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982, s.298.

51 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s.264.

işinde başrolü üsteleneceği, açık açık ifade edilmiştir.⁵² Bankanın kuruluşunun hemen ertesinde bile bankaya büyük önem addedilmesi, sanayileşme hızının bu banka eli ile ivme kazanacağını göstergesi olmuştur. Nitekim özel anlamlar yüklenen bankanın da işleri için özel izinler de verilmiştir. Bankanın, Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı işletmelerden biri olan Bakırköy Bez Fabrikası için o süreçte lazım olan yedi bin iş, iki yüz yirmi dokuma tezgâhı ve makineler için kontenjana bakılmaksızın yurda ithalleri için İktisat Vekaleti 695 sayılı tezkereyi çıkartmış ve yine 04.12.1933 tarihinde bu durum İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır.⁵³ Dolayısıyla alınacak malzemelerin kontenjan haricinde tutulması da durumu ispat etmektedir. Bu kapsamda devletin ekonomi politikasının uygulayıcısı olan Sümerbank, başlangıçta belirlenen sermaye miktarını yakalayamasa da yıllar içerisinde yine de sermayesi arttırılmış⁵⁴ ve dokuma, selüloz, maden, kimya, kendir ve seramik alanlarında yatırımlarını gerçekleştirerek sanayileşmeye ivme kazandırmıştır.⁵⁵

Ekonomiden siyasete, ideolojiden sosyolojik yapıya kadar bu süreçte atılmış olan adımlar partinin 3. Kurultayında alınmış olan kararlar neticesinde hayat bulmuştur. Bu kapsamda yapılan kurultayın ardından alınan kararların süratle uygulanması, Türkiye üzerinde derinden bir etki yaratmış ve her alanda değişim kendisini göstermiştir. Nitekim parti 1935 yılındaki 4. Kurultayını bu atmosferde gerçekleştirecektir.

4. Kurultay başlamadan önce önemli kararların alınacağı ve bu kurultaydan büyük işler beklendiği anlaşılmaktadır. Kurultaydan bir gün önce basında “Ulusça bir bayrama gidiyoruz”, “Ankara şenlik içinde”⁵⁶ gibi başlıklar atılırken, Atay “*Dördüncü kurultay iyi günlerde geliyor; beşinci kurultay daha iyi günlerde gelecektir*”⁵⁷ derken aslında devlet kapitalizminin en etkin, en sert yıllarında toplanacak bu kongrenin öncesinde ülke ekonomisindeki işlerin bir anlamda iyileşmeye başlamasından ötürü bu cümleleri kurduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Recep (Peker)’in 8 Mayıs gecesi yapmış olduğu konuşmanın satır aralarında vurguladığı “*Amme haklarında anarşiyi besliyen, ekonomide ulusal çalışmayı ve ulus yiğininin istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıkılaştırıyoruz... Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, nısf kavgası yollarını sımsıkı kapatıyoruz*”⁵⁸ sözleri aslında devletin ekonomik anlamda bizzat liberal yapılanmaya açtığı savaşın ilanı gibi gözükmektedir. Ayrıca cumhuriyetin kuruluş felsefesi olan sınıfsız yapılanmanın tercih edilmesini de ortaya koymaktadır. Fakat devletçilik tartışmaları, yönetimin çeşitli kademelerinde hatta devlet kapitalizminin sona erdiği 7. Kurultaydan sonra bile devam

52 Şükrü, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yürütülmesinin koordinatörü olarak Sümerbank’ı işaret etmiştir. Bkz. Hayrettin Şükrü, “Sümerbank Sanayimizin Hamisi ve Pişdarıdır”, Cumhuriyet, 29 Temmuz 1933, s.1,6.

53 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (04.12.1933), Bakırköy Bez Fabrikası İçin Sümerbank Tarafından Dokuma Tezgâhı ve Makinaların Kontenjan Harici Yurda Sokulması, 30-18-1-2/41-85-13, s.1.

54 Yıllar içerisindeki Sümerbank’ın sermaye miktarları için bkz. Vehbi Emre Yıldırım, “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”, Turkish Studies, 9/7, 2014, s.571.

55 Sümerbank’ın kendi sermayesi ile yaptığı fabrikalar için bkz. Janset Özen Aytemur, 1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2007, s.53. Bu süreçte Sümerbank’ın yapmış olduğu fabrikalar basında da gündeme gelmiştir. Birkaç örnek haber için bkz. “Kayseri Kombinasi,” Ulus, 16 Eylül 1935, s.1., İsmail Müştak Mayakon, “Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”, Cumhuriyet, 10 Ekim 1937, s.1., “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1937, s.1,5.,

56 “Ulusça Bir Bayrama Gidiyoruz”, “Ankara Şenlik İçinde”, Cumhuriyet, 8 Mayıs 1935, s.1.

57 Falih Rıfık Atay, “Kurultay”, Ulus, 8 Mayıs 1935, s.1.

58 “Recep Peker’in Söylevi”, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1935, s.12., “R. Peker Radyoda Yeni Parti Programı Taslağı Üzerinde Önemli Bir Konuşma Yaptı”, Ulus, 9 Mayıs 1935, s.1.

etmiştir. Dolayısıyla burada (Peker)'in iktisadi yapılanmadaki felsefeye katı bir şekilde bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

CHF'nin 4. Kurultayı bu atmosfer içerisinde 9 Mayıs 1935 tarihinde açılmıştır. Mustafa Kemal (Atatürk) konuşmasında “*Ekonomi ve endüstri tedbirlerimiz muvaffak olmuştur*”⁵⁹ derken yine devletçi ekonominin başarısından söz etmektedir. Kurultay da aslında bu konuda önemli tartışmalar da yaşanmıştır. Fakat sonucunda devlet kapitalizmi daha katı hale bürünmüştür. Bu kurultayın üç önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mustafa Kemal (Atatürk)'ün katıldığı son kurultay oluşudur. İkincisi Cumhuriyet *Halk Fırkası* adı *Cumhuriyet Halk Partisi*'ne dönüşmüştür. Üçüncüsü ise parti devlet bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Özellikle kongrelere mülkiye amirlerinin davet edilebilmesi hatta bu kişilerin açıklamalarda bulunması da serbest bırakılmıştır.⁶⁰

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Kurultayının ardından, 7. Kurultay yapılanaya kadar geçen süre içerisinde bir olağanüstü kurultay toplanmış (Atatürk'ün vefatı hasebi ile) iki tane de normal kurultay yapılmıştır. İlk olarak olağanüstü kurultay yapılanaya kadar geçen süre zarfında yine ekonomik yapı düzenlemeye çalışılmış ve bu süreçte CHP içerisindeki hizipleşmeler derin bir uçuruma dönüşmüştür; *Bayar-İnönü çatışması*. Aslında bu iki lider arasındaki çatışma yine ekonomik yapılanma paralelinde yani devlet kapitalizmi etrafında şekillenmiştir. Bu hizipleşmenin ilk safhası 1931-1935 sürecinde (4. Kurultay Öncesi) gerçekleşirken ikinci safhası ise 1935-1938 sürecinde yaşanmıştır ki aynı dönemde İnönü'nün Atatürk ile çekişmesi de mevcuttur.⁶¹ Nihayetinde İnönü bu çekişmelerden mağlup ayrılmış ve Bayar, Başbakan olmuştur. Bütün bu çekişmelere rağmen Atatürk'ün vefatının ardından İnönü, 1. Olağanüstü Kurultayda CHP'nin değişmez genel başkanı olmuş ve aynı zamanda da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶² Dolayısıyla genel olarak hizipleşmelerin sonucunda kazanan İnönü'dür.

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından partinin 5. Kurultayı II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir dönemde 1939 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. Nitekim savaşın çıkacağı artık o kadar aşikârdır ki Cumhurbaşkanı İnönü konuşmasının “...*Milletlerarasındaki bu emniyetsizlik bugünkü hali ile devam edemez. Bu hal, ya milletlerin şursuz bir surette birbirinin boğazına atılmalarına sebep olabilir yahut da nihayet akıselim galebe ederek milletlerin huzur içinde müşterek bir insanlık hayatı yaşamaları için yol bulunabilir.*”⁶³ satır aralarında bu cümleleri vurgularken, aslında savaşın getireceği yükün ne kadar ağır olacağını da farkındadır. 5. Kurultaya sadece savaşın korkusu değil parti içerisindeki tüzük değişiklikleri de damga vurmuştur. Parti Genel Sekreterliği ile İçişleri Bakanlığı'nın birbirinden ayrılması, müstakil grubun kurulması ve parti üyelik yaşının 22'ye yükseltilmesi şiddetli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte yine de partinin ideolojisini yaymak ve halkı eğitmek amacıyla

59 “Ulu Önderin Söylevi”, Cumhuriyet, 10 Mayıs 1935, s.1.

60 Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.61. Parti devlet bütünleşmesinin hız kazandığını kurultayın toplanmasından önce söylemek mümkündür. Nitekim 4. Kurultay öncesi Genel Sekreter Peker tarafından parti umumi heyetine hazırlanan programın gönderildiğine dair bilgi bulunan evrakta “Bir tanesini de valilere gönderdim.” demektedir. Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (14.04.1935), 9 Mayıs 1935'te Toplanacak 4. Kurultay İçin Parti Umumi İdare Heyeti'nce Hazırlanan Programın Gönderildiği, 490-1-0-0/3-10-5, s.1.

61 Hizipleşmelere detaylı olarak bkz. Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.328-335.

62 Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.142., Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.76.

63 “Milli Şefin Büyük Nutku”, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1939, s.7.

halkodalarının kuruluşu da kararlaştırılmıştır.⁶⁴ Dolayısıyla Partinin kurultayı bu şekilde kapanmıştır.

5. Kurultayın ardından yaklaşık olarak beş ay sonra beklenen savaş ortaya çıkmıştır; *II. Dünya Savaşı*. Türkiye, savaşa katılmamasına rağmen CHP ve devlet bu savaştan çok fazla yara alarak çıkmıştır. Savaşın başlamasının akabinde Türkiye’deki ekonomik yapının savaş vurguncuları tarafından sabote edilmesi bunun en temel nedenidir. II. Dünya Savaşı yıllarında ülke içerisinde yürütülen karaborsa faaliyetleri ekonomik yapının dinamiklerini derinden etkilemiştir. Bu kapsamda 6. Kurultaya kadar ekonominin üzerindeki ağır baskıyı törpülemek için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Saydam hükümeti Milli Korunma Kanunu, Ticaret Ofisi ve İaşe müsteşarlığı⁶⁵ ile tamamen kontrolcü bir mekanizma kurarken Saraçoğlu hükümeti ise bunun tam tersi bir politika (üretimi teşvik eden açık enflasyonist) izlemiştir. Dolayısıyla bu buhrandan çıkış için iki formül vardır; *ekonomide tam kontrol veya gevşeme*. Her ikisi de CHP tarafından denenmiş fakat başarısız olunmuştur. Hatta Milli Korunma Kanununun getirmiş olduğu ağır yükümlülüklerle rağmen savaş vurguncuları engellenememiştir.⁶⁶ Dolayısıyla 6. Kurultay ağır koşulların gölgesi altında toplanmıştır.

08.06.1943 tarihinde toplanan kurultay⁶⁷ yine adet olduğu üzere parti başkanının konuşmasıyla açılmıştır. İnönü konuşmasında geçen dört sene de yapılan işlere çok fazla değinmeden mecliste oluşturulan müstakil grup üyelerine teşekkür etmiş ve “... *Harici emniyetin muhafazası, memleketin müdafaası esas istihsal meseleleri ve bize çok ıstırap veren geçim zorluğuyla iktisadi ve idari yollarda uğraşma ve şimdide kadar gördüklerimizin en ağırı şeklinde bir hazne ihtiyacını giderme, hükümet işlerinin başlıcalarıdır.*”⁶⁸ derken esas meselelerin milli güvenlik ve iktisadi şartlar olduğu üzerinde durmuştur. Daha öncesinden böyle bir ağır iktisadi vaziyetin olmadığını belirtirken savaşın getirmiş olduğu buhranı en net bir biçimde ifade etmiştir. Kurultayda yapılan tartışmalar neticesinde yeni bir program ortaya çıkmıştır. Programın beşinci kısmı cihan harbi içinde idare başlıklıdır. Bu başlık altında genel ekonomik meseleler de tartışılmış ve “*Bütün istihsal, ekonomi, geçim, ticaret ve imar işleri cihan harbi icaplarına göre şartlarını değiştirmişlerdir*”⁶⁹ denilirken bu kapsamda alınacak tedbirlerden bahsedilmiştir. Programın yanı sıra bu kurultayın iki önemli özelliği de mevcuttur. Bunlardan birincisi program dikkatlice okunduğunda devlet kapitalizminin, şartların zorlamasından dolayı yumuşatılması, ikincisi ise tek partili dönemin son tek partili kurultayı olmasıdır.⁷⁰ Dolayısıyla CHP’nin 6. Kurultayında savaş koşullarının getirmiş olduğu zor şartları minimize etmeye yönelik olarak çareler arandığı ve bu kapsamda kararların alındığı söylenebilir. Fakat II. Dünya Savaşı’nın ertesinde gelişen olaylarla yapılan 2. Olağanüstü kurultay ve 7. Kurultay tamamen farklı bir yapılanma içerisinde yer alacaktır.

64 Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.83-85.

65 Tevfik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.311.

66 Milli Korunma Kanunu için bkz. Hasan Yapıcı, Türkiye’de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi, Doktora Tezi, Kültür ve Dil Bilimleri Enstitüsü, 2019, s.176-182. Bu kanuna rağmen 1941 yılından başlamak üzere ihtikâr olaylarının tırmanışa geçtiği basından gözlemlenmektedir. Örnek birkaç haber için bkz. “İhtikar Davaları”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1941, s.2., “Sürgün Cezasına Mahkûm Olan İhtikar Suçluları”, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1941, s.2., “İhtikar Mücadelesi”, Cumhuriyet, 18 Mart 1944, s.1,2.

67 “Milli Şefimiz İsmet İnönü tarafından VI. Büyük Kurultay Bu Gün Açılıyor”, Ulus, 8 Haziran 1943, s.1.

68 “Milli Şefimiz Dün VI ncı C.H.P. Büyük Kurultayını Tarihi Bir Nutukla Açtı”, Ulus, 9 Haziran 1943, s.3.

69 “C.H.P. Büyük Kurultayına Sunulup Program ve Nizamname Encümenince Kabul Edilen Program Metni” Ulus, 16 Haziran 1943, s.4.

70 Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.92-93.

Savaş ertesinde dünyada oluşan yeni konjonktürden Türkiye de nasibini almıştır. Bilindiği üzere toplanan konferanslarda Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini⁷¹ açıkça dışa vurması nedeniyle Türkiye iki kutuplu siyasi coğrafyada Batı bloğunun yanında yer almaya zorlanmıştır. Fakat Batı bloğunun yanında yer almanın da bazı şartları vardır; *liberalizm*. Buradaki liberalizmi özgürlük bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla sadece ekonomik anlamda değil siyaseten de liberal politikaların uygulanması gerekmektedir. Ekonomik açıdan devletçi felsefe/devlet kapitalizmi zaten 6. Kurultaydan sonra yavaş yavaş katı halini kaybetmeye başlamıştır. Fakat tamamen devletin bundan vazgeçmesi ancak 7. Kurultayda gerçekleşecektir. Sırada çok partili demokrasiye geçme ve bunu kabullenmek vardır.

Türkiye'de çok partili yaşama geçişin işaret fişeği, tarihe mal olan *dörtlü takrir* ile atılmıştır. 07.06.1945 tarihinde CHP içerisindeki muhalefetten doğan bu belgeye Celal Bayar (İzmir Milletvekili), Adnan Menderes (Aydın Milletvekili), Fuat Köprülü (Kars Milletvekili) ve Refik Koraltan (İçel Milletvekili) imzalarını koymuştur. 12.06.1945'te okunan bu belgede meclis denetiminin ve özgürlüklerin tamamen sağlanması istenmiştir.⁷² Yapılan tartışmaların ardından bu takrir reddedilmiş ve daha sonra takrire imza koyan iki isim partiden ihraç edilmiştir. Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç kararındaki "*Parti Divanı Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün hareketlerini, Tüzük hükümleri bakımından inceleyerek... partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek partiye çalışmak mahiyetinde görülmüş.*"⁷³ bu cümleler dikkatle okunduğunda aslında parti içi muhalefetin partiyi yıkmakla eş değer tutulduğu ve bu nedenle de ihraçlarına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bundan sonraki süreçte Bayar da partiden istifa etmiş ve 07.01.1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur.⁷⁴ Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi tarihinde çok partili yaşama geçilmiştir.

Çok partili siyasi yaşamda CHP'nin ilk kurultayı ikinci olağanüstü kurultayı olarak 1946 yılının Mayıs ayında yani DP'nin kuruluşundan yaklaşık dört ay sonra gerçekleşmiştir.⁷⁵ Milli Şef'in konuşmasının⁷⁶ ardından yapılan tartışmalar neticesinde tüzük değişikliği yapılarak değişmez genel başkanlık, genel başkanlık olarak değiştirilmiş ve müstakil grup uygulaması kaldırılmıştır. Bununla birlikte olağanüstü kurultayın en önemli çıktısı ise parti programında değiştirilmiş olan iki dereceli seçim sistemidir.⁷⁷ Bu değişiklik ile 21.07.1946 yılında yapılan seçimler tek dereceli sisteme göre gerçekleştirilmiştir.⁷⁸ Seçimleri ezici çoğunlukla CHP kazanmış ve seçim süresince propaganda faaliyetleri yürütürken sarf edilen sözlerden dolayı da İnönü "*Seçim zamanının sınırlı sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur ve çalışma devresinin açılması ilk vazifedir*"⁷⁹ derken seçim

71 İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 10/19, (2015), s.249.

72 Nasrullah Uzman, "Adnan Menderes ve M. Fuat Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları", Tarih Araştırmaları Dergisi, 36/62, (2017), s.209.

73 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (22.09.1945), Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den İlişğinin Kesilmesi, 490-1-0-0/5-27-17, s.4.

74 "Yeni Parti Kurulurken", Cumhuriyet, 7 Ocak 1946, s.1. Ayrıca bkz. "Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti", Cumhuriyet, 8 Ocak 1946, s.1., Falih Rıfki Atay, "Yeni Parti Kuruldu", Ulus, 8 Ocak 1946, s.1.

75 "Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Açılıyor", Cumhuriyet, 10 Mayıs 1946, s.1.

76 İnönü'nün konuşması için bkz. "Milli Şefin Tarihi Nutku", Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946, s.2.

77 C.H.P., Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, 10.05.1946, s.7.

78 "Türk Demokrasisi Bu gün İmtihan Veriyor", Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946, s.1.

79 "İnönü'nün Beyannamesi", Cumhuriyet, 25 Temmuz 1946, s.1.

sonucunun vermiş olduğu güvenle yola devam etmek istediğini en açık şekilde ifade etmiştir. Fakat ekonomideki kötü gidişat seçim sonucuna rağmen durdurulamayacaktır ve 1946 yılında yapılan devalüasyon adeta sonun başlangıcı olacaktır. Kur ayarlaması ile birlikte dış ticaret hacminde genişleme düşünülmüştür. Ancak üretim hadlerinin istenilen seviyeye ulaşamaması nedeniyle ekonomi daha fazla bozulmuştur. Bu konu hakkında birtakım önlemler alınmıştır, ancak durumu düzeltmede yeterli olmamıştır.⁸⁰ Nitekim CHP’nin 7. Kurultayı da bu şartlar altında gerçekleştirilecektir.

Yaklaşık 19 gün süren 7. Kurultay 17.10.1947 tarihinde toplanmıştır. Bu kadar uzun sürmesinin nedeni temelde ülkenin ekonomik açıdan git gide daha kötü bir vaziyet almasından ve kurultaydaki bazı tüzük maddelerinin şiddetli tartışılmasından kaynaklanmaktadır. Kurultaya gelen delegelerden bazıları sadece program ve tüzük değil hayat pahalılığının da tartışılmasını istemiştir.⁸¹ Yeni tüzükte yapılması beklenen değişikliklerden bir tanesi genel başkanlık divanının kaldırılıp yerine parti divanının getirilmesidir. Bununla birlikte İnönü “*Partinin iktidarda bulunduğu halde idare mekanizmasını siyasi partililere karşı tarafsız bir surette işler kabul ederek çalışması, bazı husularda bir güçlük gibi görülebilir... Bizde Cumhurbaşkanı tabii şeklinde çokluk partisinin başkanı olarak düşünülmüştür... Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkilerle, parti genel başkanlığı yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır*”⁸² diyerek Cumhurbaşkanının tarafsız olmasını bizzat Cumhurbaşkanı olarak söylemiştir. Bu sözler İnönü’nün rejime olan inancını da ifade etmektedir. Fakat İnönü’nün isteği tam olarak yerine getirilmeyecek partiye Cumhurbaşkanının dışında bir tane daha genel başkan seçilecektir. Alınan önemli kararlardan biri de parti milletvekili adaylarının gizli oyla seçilmesidir ve yine partiye girme yaşı 18 olarak belirlenmiştir.

7. kurultayın beklide alınan en önemli kararı devletin ekonomi felsefesi üzerinde olacaktır. Başlangıçta “*Bizim devletçiliğimizin hudutlarını hedefler ve prensiplerimiz belli eder. Gözettiğimiz hedeflere ulaşmak için devlet gerekli gördüğü müdahaleleri gerekli gördüğü sahalarda ve konularda yapabilmelidir. Bu hususta dikkat edilecek nokta devletin bir hedef göstermeden teşebbüs için teşebbüs zihniyetiyle lüzumsuz işlere girişmemesidir*”⁸³ şeklinde devletçiliğin hudutları tanımlanmışken, “*Devlet özel sektörün karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacaktır*”⁸⁴ maddesiyle bu felsefenin tasfiye edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1932’den başlamak üzere Türkiye’de iktisadi yaşam ile alakalı olan bütün unsurlara derinden tesir eden ve bütün yapılanmayı dizayn ederek o günün şartlarında sanayileşme dâhil bütün atılımların uygulayıcısı olan devlet kapitalizmi de böylelikle son bulmuştur.

4 Aralık 1947 tarihinde 7. Kurultay son bulurken Peker’in de sonu hızlanmıştır. Aslında Peker’in sonunu hızlandıran sebepler 1946 sonrasında başlayacaktır. 1946 seçimlerinin kazanılmasının ardından İnönü, hükümeti kurma görevini Peker’e vermiştir. Fakat meclis

80 Alınan önlemler için bkz. Perihan Ünlü Soylu, Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015, s.217-220.

81 “CHP Kurultayına Gelen Delegelerin İstekleri”, Cumhuriyet, 16 Kasım 1947, s.1.

82 C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, s.20., “İnönü’nün Dünkü Nutku”, Cumhuriyet, 18 Kasım 1947, s.2.

83 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, CHP Programı’nın Devletçilik ve Ekonomi İle İlgili Kısımlarında Yapılan Değişiklikler, 490-1-0-0 / 226-894-1, s.25.

84 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, s.113.

içerisinde sert muhalefetin olması ve tansiyonun yükselmesinin akabinde⁸⁵ ilişkilerin çok fazla gerildiği bir anda İnönü Türk siyasal tarihine *12 Temmuz Beyannamesi* adı ile bir iz düşün bırakacak olan bildiri yayımlamıştır. Böylelikle İnönü daha 7. Kurultaydan önce muhalefete de hükümete de eşit mesafede olacağını açıklamıştır. Nitekim bu beyannamenin yankıları DP'liler tarafından bir anlamda olumlu karşılanmıştır. Hatta basın *Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığının Akisleri* diye başlık atarken "Demokratlar: İnönü'nün beyannamesi memlekette yeni bir hayat neşesi yaratacaktır"⁸⁶ demiştir. Bu beyannamenin ardından Peker ve İnönü arasındaki ilişki gerilmiş, dolayısıyla Peker, Başbakanlıktan çekilmiş ve daha sonraki süreçte de parti divan üyeliğinden istifa etmiştir.⁸⁷

CHP'nin 7. Kurultayı sona ererken yapılan değişiklikler bağlamında devletçilik tasfiye edilmiş, halkevleri yeniden dizayn edilmiş, partili olma yaşı değiştirilmiş ve parti içerisindeki muhalefet de şiddetlenerek yaprak dökümleri başlamıştır. 1950 yılında iktidarı Demokrat Parti'ye devredecek olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu süreçte iktidarda olarak yaptığı son kurultay da, alınan kararlar doğrultusunda bitmiştir. Nihayetinde bu kararlar hemen uygulanmaya başlamış ve 1950 yılına kadar liberalizm Türk siyasasına yine buna devletçi dönemde karşı çıkan CHP tarafından uygulanarak bir iz düşün bırakmıştır. Fakat tek parti döneminin getirmiş olduğu yıpranmışlık, ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerle CHP iktidarını kaybetmiştir.

Sonuç

1919 yılında İlk kurultayını (Sivas Kongresi) gerçekleştiren Cumhuriyet Halk Partisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk tabanından gelerek Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından partileşme sürecini gerçekleştirmiştir. 1927 yılında ikinci kongresini toplayan CHP bu sürecin ardından parti devlet bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. İkinci kongrenin ardından 1950 yılına kadar sırasıyla 1931, 1935, 1938, 1939, 1943, 1946 ve 1947 yıllarında kurultaylarını yapmıştır. Bu kurultayların hepsinin Türkiye üzerinde büyük yansımaları olmuştur. Fakat 1931 yılında gerçekleştirilen 3. ve 1947 yılındaki 7. Kurultay ayrı bir önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından genç devletin karşılaştığı sosyal, ekonomik ve siyasi problemleri çözülmesi kolay olmamıştır. Özellikle ekonomik anlamda Lozan'dan kalma sınırlılıkların 1929'da çözümleneceği ümidi nedeniyle 1929 yılı için büyük beklentiler beslenilmiştir. Fakat bu yılda çıkan büyük ekonomik buhran bu beklentileri suya düşürmüştü ve ekonominin derin bir darbe alışının ardından iktisadi sistematiği belirlemek için politika arayışları başlamıştır. Bu politika ve yine partinin doktrin arayışları nihayetinde 3. Kurultay sona ermiştir; *Devletçilik/ve Kemalizm*.

1931'den sonra hayat bulan *devletçi felsefe* temelinde iktisadi sahada devlet sanayileşme sürecini ortaya koymuş olduğu planlarla hızlı bir şekilde hayata geçirmiş ve iktisadi sahadaki yürütülen bütün faaliyetler bu kapsamda tamamlanmıştır. Bununla

85 Buradaki tartışmaların bir kısmı Cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerinde yapılmıştır. Nitekim Demokrat Partililer Cumhurbaşkanlığı ve parti genel başkanlığının tek bir kişide birleşmesini istememişlerdir. Bkz. Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Parti'nin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/25, (2012), s.105-106.

86 "Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığının Akisleri", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1947, s.1.

87 Hikmet Bila, *CHP 1919-2009*, s.116.

birlikte halkevlerinin kuruluş süreciyle de parti doktrini ve yapılan devrimler hem halka anlatılmaya çalışılmış hem de yine halkevleri ile halk eğitilmiştir. Yine bu süre içerisinde devletçilik konusunda da çeşitli tartışmalar yaşanmış ancak 1929’un etkilerinin törpülenmesi ile devletçilik katı durumdan biraz yumuşama haline geçmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı ve II. Dünya Savaşı’nın çıkışı devletçi felsefenin de sonu getirmiştir. Savaş boyunca özel sermayenin yürütmüş olduğu karaborsa faaliyeti nedeniyle hükümet ve özel sermaye arasındaki ilişkiler gerilmiş ve bu gerilimin neticesinde devletçilik daha katı hale bürünmüştür. II. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı krizi aşmak ve sermaye çevreleri ile olan ilişkileri düzeltmek için hükümetin değişmesi beklenmiştir. Yeni hükümetin kurulmasıyla açık enflasyonist politikalar bağlamında devletçilik zafiyete uğramış ve nihayetinde savaşın sona ermesiyle birlikte işler tamamen değişmiştir.

Savaşın sona erişinin ardından Rus tehdidi karşısında Türkiye iki kutuplu dünyada batı bloğunda zorlamadan dolayı yer almak durumunda kalmıştır. Fakat bu blokta yer almanın da belirli şartları vardır. Bu şartlardan en önemlisi liberalizmdir. Savaş sonrasında Türk siyasal yaşamında çok partili hayata geçilmesi ve devletçiliğin yavaş yavaş gevşetilmesi bu durumun bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 7. Kurultay toplandığında yapılan bütün eleştiriler bu kapsam çerçevesinde değerlendirilmeleridir. Sonucunda 7. Kurultay ile birlikte devletçilik rafa kaldırılmıştır. CHP’nin iktidar olduğu son kurultayda alınan kararlar hızlı bir biçimde uygulanmış fakat iktidar yine de 1950 yılında el değiştirmiştir. Dolayısıyla 3. Kurultayda alınmış olan kararların bir kısmı burada değiştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi ise iktisadi politik çerçevesinde yaklaşık olarak 15 yıl etkinliğini sürdüren devletçiliktir. Nitekim 3. Kurultay uzun bir süre ülke politikalarını belirlerken, 7. Kurultay da aynı şekilde iktidar el değiştirene kadar ülke politikalarını etkilemiştir. Böylelikle 1923-1950 sürecinde yapılan son kurultay da, alınan kararlarla Türk siyasasına bir iz düşüm bırakmıştır.

Kaynakça

- “Ankara şenlik içinde”, (08.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığının Akisleri”, (13.07.1947), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “C.H.P. Büyük Kurultayına Sunulup Program ve Nizamname Encümenince Kabul Edilen Program Metni”, (16.06.1943), Ankara: *Ulus*.
- “CHP Kurultayına Gelen Delegelerin İstekleri”, (16.11.1947), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti”, (08.01.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Enebi Sermayeli Son Şimendifer de Satın Alınıyor”, (30.01.1936), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, (06.04.1937), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ereğli Şirketi’nin Satın Alınması”, (01.04.1937), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Gazi’nin Küşat Nutku”, (11.05.1931), *Cumhuriyet*.
- “Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Açılıyor”, (10.05.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İhtikâr Davaları”, (06.04.1941), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İhtikâr Mücadelesi”, (18.03.1944), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İnönü’nün Beyanamesi”, (25.07.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İnönü’nün Dünkü Nutku”, (18.11.1947), İstanbul: *Cumhuriyet*.

- “İstanbul’daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?”, (11.09.1929), *Cumhuriyet*.
- “Kayseri Kombinası”, (16.09.1935), Ankara: *Ulus*.
- “Milli Şefimiz Dün VI ncı C.H.P. Büyük Kurultayını Tarihi Bir Nutukla Açtılar”, (09.06.1943), Ankara: *Ulus*.
- “Milli Şefimiz İsmet İnönü tarafından VI. Büyük Kurultay Bu Gün Açılıyor”, (08.06.1943), Ankara: *Ulus*.
- “Milli Şefin Büyük Nutku”, (30.05.1939), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Milli Şefin Tarihi Nutku”, (11.05.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “R. Peker Radyoda Yeni Parti Programı Taslağı Üzerinde Önemli Bir Konuşma Yaptı”, (09.05.1935), İstanbul: *Ulus*.
- “Recep Bey’in Nutku”, (20.02.1932), Ankara: *Hâkimiyet-i Milliye*.
- “Recep Peker’in Söylevi”, (09.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Sürgün Cezasına Mahkûm Olan İhtikâr Suçluları”, (24.05.1941), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Türk Demokrasisi Bu gün İmtihan Veriyor”, (21.07.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ulu Önderin Söylevi”, (10.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ulusça bir bayrama gidiyoruz”, (08.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Etrafındaki Temenniler”, (24.02.1929), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu”, (18.02.1929), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Niçin Kâğıt Para Üzerine?”, (01.03.1929), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Parti Kurulurken”, (07.01.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Akkor, Nesrin (2018), “1929 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Devletçilik Politikasına Geçiş”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/ 1, s.133-139.
- Akşin, Sina (2008), *Türkiye Tarihi*, C.4. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2006), *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: ATAM.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2015), *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atay, Falih Rıfkı (08.05.1935), “Kurultay”, Ankara: *Ulus*.
- Atay, Falih Rıfkı (22.12.1936), “Şark Hattı”, Ankara: *Ulus*.
- Atay, Falih Rıfkı (08.01.1946), “Yeni Parti Kuruldu”, Ankara: *Ulus*.
- Aydoğdu, Murat (2016), “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918-1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15/30, s.59-88.
- Aytemur, Janset Özen (2007), *1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (04.12.1933), Bakırköy Bez Fabrikası İçin Sümerbank Tarafından Dokuma Tezgâhı ve Makinaların Kontenjan Harici Yurda Sokulması, 30-18-1-2/41-85-13.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (14.04.1935), 9 Mayıs 1935’te Toplanacak 4. Kurultay İçin Parti Umumi İdare Heyeti’nce Hazırlanan Programın Gönderildiği, 490-1-0-0/3-10-5.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (22.09.1945), Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün CHP’den İlişğinin Kesilmesi. 490-1-0-0/5-27-17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Tarih Yok), CHP Programı’nın Devletçilik ve Ekonomi İle İlgili Kısımlarında Yapılan Değişiklikler. 490-1-0-0 / 226-894-1.
- Bila, Hikmet (2008), CHP 1919-2009, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- Bolat, Bengül Salman, Demirarslan, Tekin (2013), “Lozan Görüşmeleri Sırasında Meclis’te Ortaya Çıkan İI. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları”. Atatürk Yolu, 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), s.29-60.
- Boratav, Korkut (2006), Türkiye’de Devletçilik, Ankara: İmge Kitabevi.
- C.H.F. Nizamnamesi ve Programı (1931), Ankara: TBMM Matbaası.
- C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931 (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.
- C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı (10.05.1946), (Basım Yeri Yok).
- C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (Tarih Yok), TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi.
- Cebesoy, Ali Fuat (2010), Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1938), On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara.
- Çavdar, Tevfik (2003), Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çeçen, Anıl (1990), Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2003), Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, Doğan (2013), “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”. Turkish Studies. 8/5, s.211-224.
- Edip, Habib (22.04.1929), “Siyaseti İktisadiye: Gümrükler”, İstanbul: Cumhuriyet.
- Eroğlu, Nadir (2010), “Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 28/1, s.23-36.
- İnan, Afet (1989), İzmir İktisat Kongresi, Ankara: TTK.
- Jaeschke, Gotthard (2011), Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, çev., Cemal Köprülü. Ankara: TTK.
- Kabacalı, Alpay (2007), Tanzimat’tan 12 Marta Türkiye’de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Gürer Yayınları.
- Karabekir, Kazım (2001), İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karpat, Kemal (2013), Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, Cemil (2012), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kodal, Tahir (2020), “Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarının Yurt Dışı Yankılarına Bir Örnek: CHP’nin V. Olağan Kurultayının Suriye’deki Yankıları”. *Belgi*, 20, s.2613-2625.

- Kolay, Arif (2011), *İzmir Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Kongar, Emre (2001), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Köse, İsmail (2015), "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10/19, s.241-276.
- Mardin, Şerif (2014), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayakon, İsmail Müştak (10.10.1937), "Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı", İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Metintaş, Mustafa Yahya, Kayıran, Mehmet (2016), "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, s.33-82.
- Mumcu, Ahmet (1982), *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Nadi, Yunus (07.01.1933), "Türk Şimendiferine Türk Sermayesi", İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Oran, Tuna (2009), *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Ökçün, Gündüz (1997), *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58.
- Özer, Mehmet (2015), "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları". *Social Sciences*, 10/1, s.20-36.
- Semiz, Yaşar, Akandere, Osman (2001), "1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9/1-2, s.301-313.
- Soylu, Perihan Ünlü (2015), *Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Soysal, İlhami (1985), *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul: Gür Yayınları.
- Şükrü, Hayrettin (29.07.1933), "Sümerbank Sanayimizin Hamisi ve Pişdarıdır", İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim (1982), *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tezel, Yahya Sezai (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, Mete (1999), *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurtları.
- Uyar, Hakkı (1999), *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uzman, Nasrullah (2017), "Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36/62, s.205-228.

- Uzun, Hakan (2012), “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Parti’nin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/25, s.101-139.
- Uzun, Hakan (2016), “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5/2, s.273-305.
- Yaman, Ahmet Emin (1992), “Başkumandanlık Kanunu”, *Atatürk Yolu*, 3/9, s.85-110.
- Yapıcı, Hasan (2019), Türkiye’de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi, Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Yıldırım, Vehbi Emre (2014), “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”. *Turkish Studies*, 9/7, s.561-575.